

Звон Вострае Брамы

У Вострай Бrame звону няма. Але хто мае прымач, чуе «Вострую Брамy» ўжо восьмы год – кожны тыдзень, у нядзелю ўвечары, у Беларусі й Сібіры, Амэрыцы і Аўстраліі слухачы ловяць акорды Брамса, якія адкрываюць перадачу.

У паўвекавой гісторыі «Свабоды» «Вострая Брама» стварае прэцэдэнт – марафон аднаго аўтара, які мае паўгадзіны этэру і свой погляд на сьвет. Гэта сьвет, дзе мінулае яшчэ не мінула, дзе сапраўднасьць шукае сваё аблічча, дзе самыя простыя рэчы выглядаюць няпэўнымі, бо адсутнічаюць каардынаты нормы.

«Вострая Брама» аднаўляе кантэкст – нацыянальны, эўрапейскі, агульначалавечы. «Вострая Брама» робіцца ў Вільні – зь любога іншага месца рабілася б іншая перадача. Віленскі погляд дае адчуваньне, якой была і якой можа стаць беларуская Беларусь.

Калі ў сэрцы трывога і жах за радзіму, першым, што ўспомніў паэт, стала Вострая Брама. На пераломе стагодзьдзяў Сяргей Дубавец вяртае Вострую Брамy ў Беларусь.

*Аляксандар Лукашук,
Радзьё Свабода, Прага*

Вострая Брама і Курган Славы

Мы крочым праз вострыя брамы,
якія ўтварае пара дарагая,
мая залатая пара.

Але нас ня золата вабіць,
што ўрэшце абвернецца
бруднай іржою і гноем,
а готыка голых таполяў,
што рукі скрыжоўваюць недзе
ля самага шэрага, шэрага,
шэрага неба.

Мы рушым праз новыя
вострыя брамы старыя,
як некалі, поруч,
і вера вяртаецца нам,
і нешта нам кажа,
што мы не адзіныя ў свеце.

Тацяна Сапач

Вострае Брамы ў «Энцыклапедыі архітэктуры Беларусі» няма. Гэты помнік дойлідства 16 стагодзьдзя на ўезьдзе ў старую Вільню апынуўся за адміністрацыйнай мяжой краіны. Сёньня гэта Вільнюс, Літоўская Рэспубліка. Разам з тым Вострая Брама застаецца цэнтральным вобразам беларускай сьведамасьці, культуры, паэзіі. Нездарма адзін з

нашых нацыянальных гімнаў ужо ў трэцім радку згадвае пра яе:

Толькі ў сэрцы трывожным пачую
За краіну радзімую жах, —
Ўспомню Вострую Брану сьвятую
І ваякаў на грозных канях.
Максім Багдановіч

Прызнацца, я доўга шукаў якіх іншых архітэктурных сьвятыняў з гэтага шэрагу — тых, што згадваліся і апяваліся б у беларускай клясычнай паэзіі гэтаксама часта, як Вострая Брама. У выніку шэраг намалюваўся незвычайны: касьцёл Сьвятой Ганны, Замкавая гара, званіца Сьвятога Яна... — усё Вільня, спрадвечная сталіца краю. Яшчэ, можа быць, Полацкая Сафія або Наваградзкі замак разглядаюцца як унівэрсальная беларуская сымболіка. Але на паўнавартасную паэтычную ангалёгію можа прэтэндаваць толькі Вострая Брама, у якой месціцца цудатворны абраз Божае Маці, аднолькава дарагі як для каталікоў, так і для праваслаўных.

...Твар то збляднее, то зробіцца ў плямы...
Стане прад маткай сьвятой з Вострай Браны,
Просіць: «Прачыстая, згінуць ня дай,
Гора адкінь, ад бяды захавай!» —

гэтак Алесь Гарун распавядае пра пакуты гераіні свае «Засьцянкавае аповесьці». На мяжы 19 і 20 стагодзьдзяў

абразкі Вастрабрамскай Божай Маці былі ў хатах па ўсёй Беларусі — як галоўны абярэжны знак. Яшчэ ў канцы мінулага стагоддзя Янка Лучына апісаў такі абразок у сваіх «Паляўнічых акварэлях з Палесься»:

Гаспода вась. На градцы посуд. Чыста ў хаце.
Абраз з выявай Божай Вастрабрамскай Маці
На покуці ў вянку...

Але найчасцей апявалі ў нас гэтую сьвятыню каталікі, паэты-ксяндзы:

О, Маці Божая, што ў слаўнай Вострай Бrame,
Як зорка ясная, нам сьвеціш заўсягды... —

пачынае сваю «Малітву» Андрэй Зязюля. У іншага паэта-сьвятара Казімера Сваяка верш на гэтую тэму — адзін зь лепшых у творчым даробку:

Вастрабрамска Маці Божа
Краска чыстая, прыгожа.
Міласэрдзе Твае волі
Сьвеціць Вільні у нядолі.
Ўся Цябе Русь славіць Бела
І Літва і Польшча цэла,
Бо Ты маці міласьціва,
Сваім дзеткам дабратліва...

Сьвятыня краю магла служыць для паэтаў і проста

адметным будынкам, і тапаграфічным арыенцірам у горадзе, як, напрыклад, у Міхася Кавыля. Ён усю ноч шпацыраваў з каханаю па Вільні, а развіталіся яны раніцою каля Вострай Браны. Такіх згадак у беларускай паэзіі шмат. Мiane ж цікавяць сапраўдныя паэтычныя пэрліны, якія запамінаюцца адразу і назаўсёды. Адзін з такіх твораў належыць пяру Алеся Салаўя, які ў 1944-м развітваўся з Вільняй, яшчэ ня ведаючы, што астатняе жыццё яму давядзецца пражыць у Аўстраліі.

Верш называецца «Ля Вострай Браны»:

І прашчтуры схілялі тут галовы...
Мінаю я праход Яе сьвяты,
а вусны шэпчуць дабравесьця словы:
— Сьвятая Ты!
За Ёй — і старадаўная сталіца
мае радзімы ў чарах пекнаты.
Ізноў табе прыехаў пакланіцца —
— Сьвятая Ты!

У вершы іншай эмігранткі, Натальлі Арсеньневай, Вострая Брама ўяўляецца індульгенцыяй, прощай. А ірваная музыка верша гучыць распачна і зусім непадобна на звычайна мэлядычныя творы паэткі:

Выходжу й гукаю,
гляджу, выглядаю — нямашка...
У ходзішча шчырбах каштанавы тае сьнег.
Праз дошкі кастрывыя

крыва ўсьміхаюцца крэмы.

(На яве ўсё гэта? У сьне?)

Чыйсь крок невясёлы і важкі.

– Дзе Вострая Брама?

– Нямашка.

Кажучы пра нацыянальныя сымбалі, што апетыя беларускай паэзіяй, я да часу ня згадваў савецкіх вершаў. Там мы знойдзем індустрыіны Менск, гіганты прамысловасьці, якія цяжка ўпісаць у шэраг нацыянальных сьвятыняў, а найперш – Хатынь і Курган Славы. У савецкай сыстэме каардынат уласна беларушчына пачынаецца зь мінулай вайны. Гэтаксама як дзень незалежнасьці сёньня прызначаны на дату вызваленьня Менску ад немцаў.

Дзьве сыстэмы сымбалюў: Вострая Брама і Курган Славы – як іртуць і вада, ніякім чынам не спалучаюцца, не ўзаемапранікаюць. Немагчыма ўявіць сабе паэтычны твор, дзе б згадваліся абедзьве гэтыя сьвятыні. Як, зрэшты, немагчыма ўявіць сабе верш Максіма Багдановіча пра Хатынь. Тут нам адкрываецца глыбокі раскол нацыянальнае сьвядомасьці. Напэўна, нават больш глыбокі, чым падзел на канфармізм і нонканфармізм, савецкую і несавецкую беларускую культуру. Верш пра Курган Славы цалкам мог напісаць Янка Купала, бо «курган» – ягонае слова, назва хрэстаматыйнай паэмы і скразны вобраз усёй ягонай паэзіі. Але пра Вострую Брану Купала не пісаў ніколі. Дый вершы пра Вільню ў яго выходзілі нейкія непаважныя,

гратэскавыя...

Над Вяльлэй-ракой,
Па гары крутой
Туман съцелецца;
Ні то лом-ламок,
Ні то дом-дамок
Там віднеецца...

Найлепей выглумачвае такія адносіны да Вільні і
Вострае Браны Міхась Машара ў сваёй паэме «Падарожжа».
Часам можна пачуць думку, што менавіта такі падыход —
сапраўды беларускі, народны.

Іду далей... вось Востра-брама.
Зьнімаю шапку (трэба тут).
Малітвай раньняю сабраны
Каля муроў таўпіцца люд.
Я не малюсь мурам і тайнам
Незразумелым і пустым.
Мой Бог — такі прасты, звычайны,
Але магутны і жывы.
Яго аўтар — лясы і поле,
Яго сляібай — даль і шыр,
І гай зялёны на прывольлі
Шуміць імшой, як манастыр.
І я малюсь Яму з калосьсем,
І я малюсь Яму з травой,
І ў веснашумаў адгалосьсі

Гуторыць часта Ён са мной.

Вось у чым справа. Тое, што ў нас называлі народнасьцю ў дачыненні да літаратуры — гэта насамрэч дух паганства. Вострая Брама і Курган Славы ўступаюць у этычны і эстэтычны канфлікт менавіта як хрысьціянская і паганская сьвятыні. Можна працягнуць гэтую палярызацыю на ўсё, што сёньня адбываецца ў Беларусі. Ледзьве абазначыўся ў нас эўрапейскі, хрысьціянскі тып цывілізацыі, як зараз жа быў зломлены і адмоўлены рэваншам паганства.

Падзел сьвядомасьці паміж Вострай Брамай і Курганам Славы можна разглядаць таксама як падзел паміж арыстакратычнымі і пралетарскімі стэрэатыпамі, паміж культурай сэрца і стыхіяй душы. Праекцыя гэтага ўнутранага расколу праглядаецца ў беларускіх палярызацыях «захад — усход», «каталіцызм — праваслаўе». Вынікі гэтага падзелу — у неаб'яднанасьці свайго. Калі цётка гаворыць «па-нашаму», але не прызнае, што па-беларуску. Калі намэнклятура адчувае проста фізычную няпрыязь да фактаў і асобаў нацыянальнай гісторыі і культуры. Калі народ хоча жыць як жыве, але пры гэтым не згаджаецца абазначыць стан краіны як незалежную Беларусь і галасуе за СССР.

Даводзячы гэты раскол да зусім канкрэтнага знакавага ўзроўню, я спрабую паставіць эстэтычную задачу — убачыць верш, у якім бы апяваліся Вострая Брама і Курган Славы адначасова. Вострая Брама — міжканфэсійны сымбаль. Для курганаслаўнікаў ён незразумелы і чужы.

Курган Славы – для вастрабрамнікаў – сымбаль чужое вайны на беларускай зямлі.

Хоць нішто не замінае разглядаць яго як сымбаль перамогі над фашызмам. Так ці інакш, уся справа ў трактоўках, якія яшчэ трэба будзе стварыць. Сёння ж недарэчнасьцю ўяўляецца думаць пра Вострую Брану, схіліўшы галаву ля падножжа Кургана Славы, або разважаць пра Курган Славы, уваходзячы ў Вострую Брану.

Можа быць, калі такі верш усё ж зьявіцца, тады адбудзецца і наша нацыянальная кансалідацыя. Калі ж я памыляюся, і два сымбалі ніколі ня ўступяць у эстэтычны кантакт, а будуць працягваць сьмяротны двубой, дык аднаму зь іх рана ці позна давядзецца капітуляваць, загінуць, прапасьці. Але гэта будзе ўжо зусім іншая краіна або тэрыторыя.

этэр 26 кастрычніка 1997 г.

«Ружовы туман»

Адыходзіць у нябыт таталітарная савецкая культура, якая паўстагодзьдзя лічылася ў Беларусі культурай нацыянальнай. Ілжывая вартасьць уласна савецкіх твораў выглумачвалася ілжываю ідэалёгіяй, хоць самі гэтыя творы не рабілі нам гонару ў сьвеце. Падступны амаралізм партыйнае палітыкі выяўляўся ў тым, што сацрэалістычная хлусьня падавалася менавіта як беларушчына і менавіта як да беларушчыны – як да роднага – да яе выходзілася

любоў. Ніякім іншым спосабам убіць гэта ўсё ў галовы людзей было немагчыма. І таму быў абраны самы каварны мэтад. Пры гэтым добрую палову твораў праўдзівае беларускае культуры давялося ад народу схавачь.

Што праўда, і ў гэтым каварстве людзі часта распазнавалі фальш. І тады зьяўляліся іранічныя трындушкі пра тое, што «Пятрусь Броўка піша лоўка, піша лоўка і даўно...»

Але што сёння рабіць з усёй гэтай неабдымнай спадчынай сацрэалізму? Не, мы ня станем адмаўляць і хаваць яе так, як яна сама ў свой час адмовіла і схавала несавецкую беларушчыну. Але мы мусім аднесці яе да адпаведнага ёй разьдзелу не літаратуры, а іншае дысцыпліны – гісторыі таталітарызму ў Беларусі.

* * *

Сёння ў Вільні адбываюцца спрэчкі вакол ідэі музэю таталітарнае скульптуры. У віленскіх газэтах адныя прапануюць паставіць усіх ленаў і сталінаў у двары былога КГБ, у будынку якога цяпер разьмясьціўся суд. Іншыя супраць. Іх галоўны аргумэнт такі: як людзі будуць даваць у судзе паказаньні, бачачы ў вакне Лёніна?

У гэткай палеміцы найвастрэй выявілася якраз тое, што сацрэалістычныя шэдэўры паводле ўзьдзеяньня на чалавека – гэта не культура, і зь іх ня можа вырасьці новы, нармальны культурны кантэкст. У такім сьвятле размовы пра высокую эстэтычную вартасьць манізераўскага Лёніна

на плошчы Незалежнасці ў Менску гучаць недарэчна. Зразумела, фармалістычныя знаходкі могуць сустракацца і ў прадметах сатанінскага культу, чым па сутнасці і была беларуская савецкая культура, але...

«Думаю, што многія з нас, савецкіх літаратараў, людзей партыйных, мараць калі-небудзь напісаць вобраз Уладзіміра Ільіча Леніна, кожны ў сваім жанры», – яшчэ нядаўна выказваўся Іван Шамякін.

Як можна даваць паказанні ў судзе, бачачы ў вакне каменнага Леніна? – уражана пытаюцца ў Вільні. Суд судом. Але як можна жыць, штодня сустракаючы каменных і бронзавых ленінаў на вуліцы і на пляцы? Як ня зблытаць эпохаў? Як выйсьці з гэтага, паводле Васіля Быкава, ружовага туману?

«Ружовы туман» – караценькае быкаўскае апавяданьне зь ягонае яшчэ нявыдадзенае кнігі прозы*. Савецкія партызаны падрабілі нямецкія прадуктовыя карткі і з тымі фальшышвымі карткамі адправілі глуханямога селяніна ў краму. Маўляў, нам набярэш і сабе таксама.

Той селянін, нічога не падазраючы, шчаслівы, прынес з крамы прадуктаў. Фальшыўка спрацавала. І да глыбокае старасці глуханямы захаваў бязьмежную ўдзячнасць тым партызанам, так і ня ўведаўшы, што хадзіў з падробкай, што на ім выпрабоўвалі тыя карткі. Гэты стан Быкаў і назваў ружовым туманам мань.

Ёсць, дарэчы, пра ружовы туман і ў Шамякіна. Фрагмэнт, варты параўнаньня: «Дома! Як хораша дома! У суботу жыў у ружовым тумане. Цэлы дзень аглядаў сваю

рэканструяваную дачу. Добра атрымалася. Расстаўляю мэблю. Хлопцы расстаўлялі па маім указаньні».

** Кніга Васіля Быкава «Сьцяна» выйшла ў Менску ў выдавецтве «Наша Ніва» напрыканцы 1997 г.*

Гэта 1982 год. Наколькі ўсё ж адзін і той вобраз у розных аўтараў азначае рознае, супрацьлеглае. Для аднаго — душэўны камфорт, для другога — аблудны наркатычны падман.

Магчыма, Быкаў стаў тым пісьменьнікам, які першы выйшаў з ружовага туману. Фігуральна кажучы, з Коласам беларуская літаратура ўвайшла ў гэтую хмару, надоўга згубілася ў ёй, а з Быкавым выйшла. Яшчэ ня ўся.

Надта цяжка ёй гэта даецца. Натуральнае пытаньне — што рабіць з тымі сотнямі літаратараў і дзясяткамі клясыкаў, якія цалкам упісаліся ў савецкі пэрыяд? Выбіраць зь іхнае творчасьці тое, дзе ня згадваюцца дыктатары? Але флюідамі таталітарызму прасякнутыя нават кнігі тых аўтараў, на якіх учора гадаваліся сёньняшнія незалежнікі і дэмакраты. Для пісьменьнікаў гэта было зацятае спаборніцтва, хто лепш апіша чалавечнасьць Леніна і ягоных паплечнікаў. А ў чыгачоў у свой час нават паэма «Ленін думае пра Беларусь» абуджала пачуцьцё нацыянальнае годнасьці.

Пакінуць усё на водкуп чыгачу? А школьныя праграмы, дзе й цяпер поўна чалавечных бальшавікоў, якія вяршаць свае акты справядлівасьці — раскулачваньне, выкрыцьцё

шпіёнаў і сабатажнікаў, удалы расстрэл якога-небудзь папа?

На золаце — ўзьняты Кастрычніка сьцяг,
Прасторы бязмежныя, ясныя,
Да сонца шырокі праложаны шлях,
Багатыя нівы калгасныя...

Максім Танк

Пакінуць усё на водкуп рынку? Але з выдаленьнем савецкага кантэксту многія матывацыі ўчынкаў ды і проста рэаліі становяцца незразумелымі сучаснаму чытачу. Рынак адкідае гэтую літаратуру. А як быць зь яе відавочным амаралізмам, няшчырасьцю або перавернутым разуменьнем сьвету?

Камуністы — гэта слова, як са сталі,
Камуністы — гэта слова, як з агню.
Маркс і Энгельс нам імя такое далі
Сто гадоў таму назад упершыню.

Аркадзь Куляшоў

Калісьці крыгтык Анатоль Сідарэвіч сказаў мне па сакрэце, што далі б яму волю, ён бы зь дзевяці тамоў Броўкі выбраў некалькі дзясяткаў «крэпкіх вершаў», і атрымаўся б прыстойны зборнік. Але ён казаў тое гадоў пятнаццаць назад. Сёньня, думаю, трэба было б зноў адбіраць — ужо з таго выбранага зборніка.

Дык хто мы?

Песьняры ці хлусьняры?
Я добра жыў:
Пакутваў і спагадваў,
Я веру Леніну
Зь дзіцячае пары...
Няхай агнём бязьлітасным гарыць
Сьвет бюракратаў, махляроў і гадаў.

Пімен Панчанка

Амаралізм у крыві гэтага антымасацтва. Вы можаце чытаць пра вясковыя сантымэнты або сцэны каханьня, захапляцца лёгкасьцю пяра, празрыстасьцю апісаньня, але пры гэтым атрымліваць тыя самыя мэтастазы сатанізму. Бо оды Сталіну, чэкістам і партыі – гэта не маскіроўка або недаразуменьне паэтаў. Гэта іх шчыры стан душы, нават у момант замілаваньня прыродай.

Апанэнты звычайна кажуць, што адбор прывядзе да зьбядненьня літаратуры. Але гэта зьбядненьне для тых, хто сумуе па савецкай ярархіі, хто дагэтуль думае пра золата, якое для чыгача даўно ператварылася ў іржу і гной. Адсюль непапулярнасьць літаратуры, яе разбэрсанасьць, нявыстраенасьць і неканвэртабельнасьць. Яна, поўная «дарагіх усім імёнаў», нікому не патрэбная. Прычым творцы ружовага туману пераблытанья ў ёй з сапраўднымі клясыкамі і разбураюць тую сапраўдную ярархію, якая мусіць выбудоўвацца сёньня.

Зьбядненьне літаратуры – міт. Калі яно й ёсьць, дык выяўляецца ў замоўчваньні або стрымліваньні сапраўдных

шэдэўраў. Ніхто ня будзе сёньня чытаць усяго Коласа, але дасавецкі Колас складаецца з патэнцыйных бэстсэлераў. Колькі ні выдаюць «Вянок» Багдановіча ў адным шэрагу з кнігамі савецкіх паэтаў, а «Вянка» не купіць...

У савецкай Беларусі былі свае спосабы «пераацэнкі каштоўнасьцяў». Вымаліся, напрыклад, усе вершы Купалы, прысьвечаныя Сталіну. Але тут ніхто не казаў пра зьбядненьне Купалы. І каго гэта сёньня хвалюе, акрамя пяці спэцыялістаў-навукоўцаў. Паводле гэткае лёгікі, цяпер мы мусім выняць Леніна зь ягонымі папличнікамі, кампартыю зь яе роляю, прычым выняць як з тэксту, так і з кантэксту. Але такая «зачыстка» — гэта таксама мэтад таталітарнага рэжыму. У нашым жа выпадку даводзіцца сьцьвярджаць, што беларуская савецкая літаратура — гэта не разьдзел беларускай літаратуры, а паўтаруся, разьдзел гісторыі таталітарызму.

Яшчэ адзін міт беларускай савецкай літаратуры — гэта яе эстэтычныя здабыткі. «Пахне чабор», «Сьцяг брыгады» і г.д. Але перачытайце гэтыя творы сёньня. Зразумела, што ў свій час, калі існавала адпаведная сытуацыя для ўспрыняцьця такой эстэтыкі, гэтыя творы па-свойму выдатна дапаўнялі «Марш энтузіястаў» і «Пастанову аб далейшым паляпшэньні палітыка-выхаваўчай работы». Але сёньня гэтага кантэксту няма ці, дакладней, амаль няма. І ўжо нічога не выглумачвае тых або іншых пачуцьцяў Броўкі або Пысіна або Панчанкі. Выраз «Ленін думае пра Беларусь» успрымаецца цяпер як фатальнае таўро на нашай гісторыі 20 стагодзьдзя.

этэр 18 студзеня 1998 г.

Рэспубліка Радзіма

Адзін піцёрскі знаёмец некалі распавядаў, што для расейскага вуха «Вячаслаў Францавіч Кебіч» гучыць як «Бэата Тышкевіч», гэта значыць, не па-свойску. У тыя часы людзі ў Расеі, магчыма, упершыню адчулі, што брацішка-беларус жыве ў іншай краіне. Прычым адчулі на самым жорсткім, знакавым узроўні – на ўзроўні ўласных імёнаў. Тады ж, спрабуючы вярнуць братэрскае «единообразие», сёй-той з палітыкаў тлумачыў, што ў Беларусі ўладу захапілі палякі. А мясцовыя нацыяналы, наадварот, вышуквалі ва ўласных імёнах глыбокія эўрапейскія повязі. І калі Кебіч сустракаўся з Колям, яны задаволена адзначалі, што сустракаюцца дзьве капусты: Кебіч – па-ангельску і Коль – па-нямецку. Роля ўласных імёнаў, іх таемны ўплыў на лёсы людзей і ўсяго народу магутны і да канца невытлумачальны.

Мінулым разам мы гаварылі пра фіксаваную беднасьць на чалавечыя імёны, якая з савецкіх часоў гаспадарыць у Беларусі. Сашы з Машамі і Наташамі, безумоўна, пазычаныя ў суседняга народу, ствараюць пэўныя абмежаваны прэйскурант, за межы якога ў загсах, дзе рэгіструюць дзяцей, выходзіць або не рэкамендуюць, або нават забараняюць. У іншых народаў такіх жорсткіх абмежаванняў «паводле ўсенароднай дамоўленасці» не

існуе. А ў дачыненні да нас гэта сведчыць пра абмежаваны круггляд, што выяўляецца ці не ва ўсіх сферах жыцця. Выбар імя — гэта важны акт, у якім сыходзяцца традыцыі, густы і астральная энэргія. Калі ж над народам пануе абмежаваны загсаўскі прэйскурант, для выбару амаль не застаецца месца. На гэтай абмежаванай прасторы мы поўнімся крыгтызмам да імёнаў сваіх суайчыньнікаў і да імя самое нашае краіны Беларусь.

Некалькі нумароў запар у «Нашай Ніве» друкуюцца лісты беларусяборцаў. Маўляў, кепскае імя нашай краіны фатальна навісла над ейным лёсам і не дае ёй вылузацца, стаць напоўніцу самастойнай і самавітай. Адзін чыгач прапануе называцца Крывіяй, другі — Літвой. Абодва падтрымваюць адзін аднаго ў крыгтыцы імя Беларусь, але ў выбары альтэрнатывы разыходзяцца. Маўляў, Крывія сымбалізуе толькі паганскую веру, а Літва — хрысціянскую. Трэці чыгач, якому таксама недаспадобы Беларусь, адмаўляе Крывію, бо ён гомельскі, г.зн. радзіміч, і ганарыцца ўласнай рода-племянной традыцыяй. Я думаю, прыгожая магла б атрымацца назва — Рэспубліка Радзіма...

Чацвёрты прапануе, каб ня блыгацца зь Літвой-Летувай, называцца Вялікалітвой. Пяты чыгач ужо ня піша, а тэлефануе мне ў рэдакцыю і кажа, што пасья ўсіх гэтых прапановаў у яго ня толькі ўсё пераблыгалася ў галаве, але й паплыла трывалая глеба пад нагамі. Маўляў, справа, дзеля якой жывеш і выстойваеш у супрацьстаянні з антыбеларускімі ўладамі, пачынае рассыпацца на мноства часьцінак. І калі ўжо на тое пайшло, яму зручней

назвацца, як ягоная вясковая бабка – тутэйшым, самым мудрым і па-філзафску глыбокім сялянскім імем, ад канкрэтнага месца на зямлі – тут. Вось толькі ў горадзе гэтага «тут» няма, не намацаецца...

Парадокс у тым, што ўсе нашыя чытачы маюць рацыю. І наконт Беларусі, і наконт Крывіі зь Літвой, і наконт Тут. Усе іхныя прапановы сто разоў гістарычна апраўданыя і вартыя ўвагі. Адно, што выбар гэтых людзей, якія сыходзяцца ў справядлівай крытыцы імя Беларусь, разводзіць іх у розныя бакі. Ён іх не злучае, а раз'ядноўвае. Бо крывіч ніколі не захаце звацца ліцьвінам або тутэйшым, і наадварот. І чым далей будзе працягвацца дыскусія, тым больш непераадольны будзе вырастаць паміж імі бар'ер. Досьвед у гэтым сэнсе ў нас ёсць.

Гэта расколатая беларуская эміграцыя, якая паглыбіла свае разыходжаньні ў выбары назвы краіны на раскол канфэсійны, партыйны і ўсялякі іншы. Прымірэньне ў большасці выпадкаў аказалася немагчымым.

А між тым якраз беларушчына сёньня – адзінае, што дазваляе ідэнтыфікаваць і аб'яднаць супраць русіфікацыі і крывічоў, і ліцьвінаў, і радзімічаў, і тутэйшых. Уявім сабе «Нашу Ніву» як літоўскую або ліцьвінскую газету; ці напісаў бы ў яе крывіч або які-небудзь яцьвяг – як у сваю, прычым адначасова сваю для ўсіх? Сумнеўна. Таму выбар у гэтай справе пралягае не паміж альтэрнатыўнымі назвамі, а паміж яднаньнем і расколам. Назва краіны можа быць зьмененая ў часы ўсенароднага ўздому і прыходу да ўлады нацыянальных сілаў, або ў часы, калі нармальна ўлада

стабілізуе сытуацыю ў краіне. Скажам, крывіцкая партыя пераможа на выбарах ліцьвінскую — і Беларусь стане называцца Крывіяй. Але гэтага ня здарыцца сёння. Сёння антыбеларускі і антыдэмакратычны рэжым, які заняў пасады краіны, будзе назіраць за спрэчкаю крывічоў зь ліцьвінамі, і цешыцца тым, што іхны адзіны сыцяг разьдзёрты на дробныя кавалкі няісных дзяржаваў.

Як ні круці, а зьмена назвы не выглядае сёння панацэяй для Беларусі. Можа быць, у нашае агульнае маткі і сапраўды ня тое імя. Але на іншае яна нам не адгукнецца.

этэр 5 красавіка 1998 г.

Крыху нянавісьці для паўнаты жыцьця

23 сакавіка мне давялося высадзіцца зь віленскага боінгу ў бясконцыя калідоры лёнданскага аэрапорту Гітроў і паспрабаваць адчуць самога сябе пэрсанажам чыганах у далёкім дзяцінстве кніг. Даўно, хоць і завочна знаёмы горад абяцаў заваражыць.

Праўда, што толку ад эўфарыі, калі ты адзін у чужой краіне, а тваё веданьне мовы абмяжоўваецца не заўсёды зразумелымі фразамі з рэпэртуару папулярных некалі рок-гуртоў. Паралельна я прывез у сабе яшчэ некалькі іпастасяў — разбуральніка ўласных стэрэатыпаў і, на ўсялякі выпадак, турыста. Зрэшты, апошні так і не разьвіўся ўва

мне, бо ўсе прыкметнасьці, якімі толькі можна ўразіцца ў сьвеце, я ўжо даўно сабе ўявіў і, наколькі мог, уразіўся. А папярэднія вандроўкі ці то ў Будапэшт, ці то ў Прагу пераканалі, што таго ўяўнага ўражаньня бывае дастаткова, каб не ўзьнікала патрэбы ўражвацца зноў. Заб'ягаючы наперад, скажу, што знакамітыя Біг-Бэн пры парлямэнце і Букінгемскі каралеўскі палац не разбурылі майго досьведу.

Сапраўдных моцных уражаньняў, перажытых увачавідкі падчас вандровак у сталіцы сьвету, у мяне ня так і шмат. Гэта першае наведваньне Варшавы, фактычна, першы выезд «за мяжу». Гэта вугорскі парлямэнт, пасля якога ўжывую ўражвацца архітэктурай мне ўжо здаецца немагчымым. Нарэшце, гэта Дунай у Будапэшце. Хто зь дзяцінства ня чуў ад бабулі даўніх беларускіх песень пра Дунай і хто не сьпяваў гэтых песень сам, той ніколі не зразумее, што ў ім пры выглядзе гэтай культавай беларускай ракі зварухнулася штосьці спаконвечнае.

У параўнаньні з Дунаем Тэмза — рака будзённая і нецікавая. Зрэшты і сам Лёндан — гэта вялікі быт. Словам, турыст, які памёр ува мне ўжо на ўваходзе ў тутэйшую падземку, *underground*, так болей ні разу і не падаў прыкметаў жыцьця.

Што праўда, і разбуральнік уласных стэрэатыпаў за ўвесь тыдзень знаходжаньня нічога не разбурыў. Я нават склаў для сябе такую формулу: у Лёндане нічога ня ўразіла, але нічога й не расчаравала. Магчыма, гэта найлепшая характарыстыка для гораду, які адзін мой сябра называе ідэальным горадам для жыцьця. Такім чынам, я

праяжджаў свой бясконцы андэграўндавы шлях пад дзесяцімільённай сталіцай сьвету і амаль фізычна ператвараўся ў іншага чалавека, зусім не таго, чые іпастасі прыхапіў з сабою. Сярод грыбатых нэграў, цемнаскурых індусаў, касавокіх карэйцаў і самых неверагодных мяшанцаў, паміж якіх традыцыйны ангелец або проста белы складае яўную меншыню, я без асаблівае ахвоты намацваў ролю Таго-хто-расказа. Гэта значыць, чалавека, якому трэба будзе нешта распавядаць пасля вяртаньня дахаты. А паколькі цікавяць мяне найперш патаемныя пачуцьці, то мне належала хутчэй ствараць стэрэатыпы, чым разбураць іх.

Выйшаўшы зь цягніка ў лёнданскім раёне Фінчлі, дзе няма дому, вышэйшага за тры паверхі, я адразу знайшоў на станцыйнай схеме беларускі дамок — Марыян-хаўс. Дарога была недалёкай, пачыналася шарая гадзіна, а разам зь ёй дожджык. Вакол усё квітнела — цэлае мора самай неверагоднай расьліннасьці. У Марыян-хаўсе нікога не было, і я, пакінуўшы рэчы, адправіўся шукаць свае параўнаньні.

Штосьці тут нагадала мне Друскенікі з майго дзяцінства, або нават родны Мазыр — таксама зь дзяцінства. Калі там яшчэ былі доўгія вулкі невялікіх дамкоў. Дамкі ўтваралі надзвычай цёплыя краявіды на высокіх узгорках па беразе Прыпяці. Пасля іх зьнеслі разам з узгоркамі. Памятаю, у апраўданьне зносу кіраўнік мясцовага аддзяленьня таварыства аховы помнікаў БССР у сярэдзіне 80-х назваў гэтыя дамкі «жыдоўскімі клапаўнікамі». У Лёндане, дарэчы, таксама зносяць, але зносяць банальныя

дзесяціпавярховікі з «лоджыямі» і «гастраномам» на першым паверсе — тое, што па беларускіх мерках увасабляе сабою сучасны горад, і што ў нас прыйшло на змену мазырскім «клапоўнікам». Цяпер у Мазыры няма мясьцінаў майго дзяцінства. Як амаль няма іх і ў Менску. Затое раз-пораз я знаходжу іх то ў Вільні, то ў Празе, то вось цяпер у Лёндане.

Па прыездзе ў мяне абавязкова спытаюць: што такое Лёндан, і таму я прыдумляю яшчэ адну формулу: у кожнага з нас у розных гарадах ёсць свае блізкія мясьціны. Дык вось Лёндан увесь складаецца зь менавіта такіх тваіх мясьцінаў.

А яшчэ, каб уявіць сабе Лёндан, можна ўзяць любімую старую Вільню, памножыць яе ў пяцьдзясят разоў, чыста мэханічна скласьці гэта ўсё ў адно — і атрымаецца сталіца сьвету, якую цалкам можна назваць Лёнданам. Ніякае цэнтрычнае структуры не існуе, бо ў ангельскай сталіцы не адшукваецца цэнтар. Ёсць бясконцыя пляцы з прыкметамі цэнтру, але які зь іх цэнтральнейшы — ня скажаш. На Оксфард-стрыт я спытаўся ў свайго правадніка Ігара — ці гэта іхны Ленінскі праспэкт? Ён пачухаў патыліцу і сказаў: ну, увогуле не зусім, але, калі хочаш так лічыць...

Чыста прагматычна я магу патлумачыць гэтую ўтульнасьць старасьцю — цэгля, дрэва, мэталу. Гэта ў даросласьці мы кажам, што, напрыклад, кватэра несучасная, а ў дзяцінстве для нас гэта бабуліна кватэра, у якой адбыліся ўсе нашыя на ўсё жыцьцё дарагія адкрыцьці.

Сапраўды, як файна вяртацца з працы ў кватэру, дзе ты некалі слухаў бабуліну казку. Хто ў нас можа пахваліцца такім адчуваньнем? Хіба адзінкі. У Лёндане гэтым адчуваньнем прасякнуты ўвесь горад. І нікому ня прыйдзе ў галаву замяніць высьлізганья за сто гадоў драўляныя парэнчы ў старым пабе на новыя – мэталічныя ці плястыкавыя. Калі й заменяць, дык так, што ніхто не заўважыць розьніцы.

Часам мне думалася, што гэта чыста беларускія адчуваньні. Наша гісторыя дваццатага стагодзьдзя ператварае нас у закладнікаў чужых краінаў і гарадоў, якія для нас вельмі хутка робяцца роднымі. Тады як свае гарады за жыцьцё аднаго пакаленьня страчваюць усе згадкі прагонае дзяцінства.

У Фінчлі, у беларускай Скарынаўскай бібліятэцы пануе гэтая самая старасьць і несучаснасьць. Тут музэйная, належна захаваная беларушчына не мадэрнізуецца, а проста застаецца. У адрозьненьне ад Беларусі, дзе ўсё беларускае нібыта кожнага разу ствараецца нанова. Тут ніколі не падумаеш пра тое, ці добры ў нас герб, сыяг, або нацыянальны гімн. Або ўрэшце – ці добрае імя ў нашай краіны, пра што ў Беларусі дэбатуюць сёньня патрыёты. Тут, у Лёндане, разумееш і яшчэ адзін сэнс недатыкальнасьці і каштоўнасьці старога – яно належала іншаму пакаленьню. Гэты бээнэраўскі пашпарт належаў Янку Чарапуку, а гэтая гулагаўская кашуля – Ларысе Геніюш...

У выніку простыя рэчы выглядаюць, як сьвятыні. А

мога, гэта таму, што захоўвае іх сьвятар і тутэйшы гаспадар айцец Аляксандар Надсан. Ці таму, што ўсё гэта дзеецца ў Лёндане. І квіток на тутэйшую падземку з датай 25 сакавіка 1998-га году, набыты ў дзень 80-х угодкаў БНР, становіцца рэліквіяй ужо ў маёй кішэні...

У часе дзясятка сустрэчаў у розных ангельскіх арганізацыях, калі гаворка ішла пра Беларусь, даводзілася разьвітвацца з сваімі прыжывальнымі адчуваньнямі роднасьці і вяртацца ня тое што ў рэальнасьць, а ў гіпэррэальнасьць. Тут сапраўды ніхто нічога толкам ня ведае пра Беларусь, і можна пачуць самыя неверагодныя гіпотэзы.

За круглым сталом у ВВС абгаворваліся магчымасьці адкрыцьця беларускай службы гэтай радыёстанцыі. Ангельскі кіраўнік заўважыў, што, мабыць, найлепей, каб такая служба вяшчала па-расейску. Купка беларускіх падарожнікаў з апазыцыйнага парлямэнту 13 скліканьня жыва падтрымала такую ідэю. Падумалася, што ангельскія таварышы нядрэнна ведаюць моўную сытуацыю ў Беларусі. Найначай, з папярэдніх сустрэчаў зь беларускімі апазыцыянэрамі.

Вінцук Вячорка на тое заўважыў, што расейская мова тут як мінімум зашкодзіць ВВС у ягонаў радыйнай палітыцы. Слухач, які прызвычайіўся ў караткахвалевым шумавіньні знаходзіць беларускую «Свабоду» або Радыё Ватыкан паводле моўнага сыгналу, проста ня вылучыць расейскамоўную беларускую службу ВВС сярод расейскіх галасоў. Усе мусілі пагадзіцца з такой нечаканай

дасьведчанасьцю прысутнага суразмоўцы.

* * *

Спрабуючы сёньня ў думках ад'ехаць назад у ангельскую сталіцу, я згадваю адно, можа быць, самае істотнае назіраньне. Я нават магу сказаць, што гэтым разам адчуў, зразумеў, што такое Запад, што прымушае гаварыць пра яго і не вяртацца зь яго маіх землякоў. Усе вонкавыя параўнаньні, дабрабыт і быгавая ўладкаванасьць – справы ўрэшце дзясятныя. Галоўнае, як правіла, не называецца, бо гучала б выклікам шматпакутнай Бацькаўшчыне.

Я блукаў па Лёндане, заходзіў у пабы і крамы – і чагосьці там не знаходзіў. Чагосьці ненамацвальнага. І, урэшце, я зразумеў. Там няма нянавісьці. Такой звычайнай, усеагульнай і беспрычынай, абавязковай і незаўважнай, якая нібы працяла нашую плоць і кроў. Звычайна ў такіх развагах баісься заходзіць далёка, каб не будзіць ліха, каб не назваць таго, чаго не павінна быць, і што магло б адно ад тваіх развагаў матэрыялізавацца. Словам, каб не сурочыць. Але гэтым разам я дазволіў сабе разважаць.

Нянавісьць (я шукаў нейкага іншага слова, але гэта менавіта нянавісьць) – падспудная, падсардэчная ношка, зь якой мы жывем, як з глыбока схаванаю хваробай. Менавіта яна ўсеагульная і галоўная прычына крыўд і бед нашага грамадзкага быгнваньня, у аснове якога ляжыць патрэба «зашчыміць бліжняга свайго».

Дробная сацыяльна-быгавая нянавісьць ляжыць у

падмурку нерэлігійнасьці беларусаў, бо рэлігійнасьць мусіла б грунтавацца на любові. Урэшце, менавіта нянавісьць рухала электаратам, які абраў на пасаду першага прэзыдэнта такога чалавека. Гэта была нянавісьць да сувэрэнітэту, да начальніка-кебіча, да суседа... урэшце, да сябе. Кажуць, нянавісьць – другі бок любові. Магчыма. Толькі наш мэдаль яшчэ не паварочваўся тым другім бокам. Далібог, мне ніколі б не захацелася пра гэта казаць, і я, можа, першы кінуўся б пераконваць заезджага назіральніка ў адваротным. Бо нянавісьць – нябачная, яна тое, што мы імкнемся неяк ігнараваць, на чым імкнемся не засяроджваць увагі, што імкнемся лічыць за выпадковасьць. Але як інакш мне растлумачыць, што такое Лёндан, калі, на маю думку, менавіта ў тым яго першае і галоўнае адрозьненьне ад нашага Менску, што там яе няма, і што мой душэўны камфорт-дыскамфорт там увесь час парушаўся яе недахопам. Для «паўнаты жыцьця» мне адчувальна не ставала яе.

Магчыма, неўсьвядомленая бытавая нянавісьць у нас ёсьць, а ў іх яе няма з-за таго, што ў іх даўно не было войнаў і ніколі не было калектывізацыі? Толькі і прычыны мяне сёньня ня надта цікавяць. Урэшце, нянавісьць – гэта й ёсьць самая галоўная прычына таго, што наш чалавек прызнае абсалютныя перавагі заходняга ладу жыцьця, але пры гэтым усімі сіламі трымаецца за савок, за калгасы, за савецкую атрыбутыку, за рынкавы сацыялізм з праваслаўным атэізмам. Каго ён у гэтым выпадку ненавідзіць, думаю, тлумачыць ня трэба.

этэр 7 чэрвеня 1998 г.

Святло, зашыфраване ў музе

У цэнтральнай частцы Вашынгтону на скрыжаваньні P-street і 22-й вуліцы стаіць помнік Тарасу Шаўчэнку, на якім я прачытаў словы ўкраінскага песняра:

...коли
ми діждемося Вашингтона
з новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

У сквэры пры помніку на лаўцы дзень і ноч ляжыць бяздомны чорны чалавек. Ён не чакае Вашынгтона са справядлівым законам. Яму, мабыць, і так добра. Бяздомнасьць — ягонае крэда, яна ня кара, а выбар. А вось Украіна, якая клікала амэрыканца вуснамі свайго кабзара ажно ў 1857 годзе, усё яшчэ чакае. І перад новымі прэзыдэнцкімі выбарамі, якія адбудуцца праз год, тусуе ўсё тую ж зацёртую калоду яшчэ савецкай намэнклятуры, у якой Вашынгтона няма. Што да мяне, дык прачытваю я ў словах Тараса Шаўчэнка пра сваё, пра Беларусь. «Калі МЫ дажджэмася Вашынгтона»?

* * *

Вашынгтон надзвычай, без усялякай меры злёны горад,

дзе паўсюль шум аўто мяшаецца з птушынымі галасамі. Вуліцы тут нагадваюць пра Лёндан, а дзікія паркі, лагчыны і яры прымушаюць ня верыць, што ты — на зваротным баку Зямлі, а ня дзе-небудзь у Віленскім нагорным парку ці ў Мазыры. Асабліва калі сярод гэтай зеляніны цябе засьпее навальніца зь перунамі і зусім ліпеньская, як па-нашаму, зьліва.

Якраз пад такой навальніцай мы з калегамі выйшлі з лагчыны да праваслаўнай царквы. Вашынгтонская руская царква — ляпідарнае збудаваньне, у якім вісяць ляпідарныя абразы, няма ані кроплі пазалоты або звыклых у нас карункаў, і служба вядзецца па-ангельску, дакладней, па-амэрыканску, бо ўсе сьпяваюць, ледзьве не прыганцоўваючы, як у большасьці пратэстанцкіх сьвятыняў ЗША. Калега-журналістка, расейка з Джамбулу, які цяпер называецца Тараз, нават паставіла сьвечку, чым выклікала ў астатніх лёгкую пашану. Увечары за агульным сталом яна прызналася, што паставіла сьвечку за Лукашэнку, якога вельмі любіць. Я стаў драматычна распавядаць пра тое, што ў нас стагнацыя, ёсьць палітычныя вязьні, і вельмі цяжка выжываць незалежным газэтам. А Лукашэнка — гэта такі дракон, якому, як у вядомым фільме, рана ці позна зьнясуць галаву. На гэта расейка, не зьміргнуўшы вокам, сказала: падарыце мне здымак вашага дракончыка!.. Напэўна, гэта сапраўды была любоў. Але я ня стаў ёй патакаць і заўважыў: толькі наўзамен на здымак вашага Назарбаева. Журналістка скрывілася.

Гэтак міжволі ў Вашынгтоне мне давалося патрапіць у

эпіцэнтар страсьцей і парадоксаў так званага СНГ. Казахі распавядалі пра валюнтарыста Назарбаева, малдаваны — пра тыраспальскага стагнатара Сьмірнова. Сыгуацыя з Прыднястроўем замарожаная гэтаксама, як і з далучэньнем Малдовы да Румыніі. На прыднястроўскім купоне ў 500 рублёў — палкаводзец Сувораў. Малдаўскую мову ў Тыраспалі на лацінку не перавялі. У астатняй Малдове ўжо 10 гадоў, як перавялі, і называюць румынскай.

Адкат у савецкія часы з рознай хуткасьцю адбываецца ва ўсіх краінах СНГ. Толькі нідзе, акрамя нас, ён ня стаў афіцыйным курсам кіраўніцтва краіны. Скончыліся фэры ўсталяваньня сувэрэнітэтаў і для нацыяў, што выбраліся ў сьвет, настаў час ставіць наступную мэту. Літоўцы казалі — у НАТО, мы — назад у СССР, іншыя топчуцца на месцы. Краіны нібы апусьцілі ветразі і дрэйфуюць у чаканьні наступнага парыву — або ўнутранага, або вонкавага. Зьдзіўляе, наколькі пабляклі паўсюль шыхты палітычных фаварытаў. Гэта ўжо ня 1991 год. Вашынгтон з новым і праведным законам не прыйшоў і на гэты раз.

* * *

Мядзяны Вашынгтон, зьлёны ад часу, скача па горадзе свайго імя на кані ў натуральную велічыню. Сталіца ЗША літаральна заселеная помнікамі. Постаць нашага земляка Касьцюшкі ўзьведзеная ад імя польскага народу на плошчы перад Белым домам. А ў мэмарыяле Касьцюшкавага сябра Джэфэрсана, які, няслушна прачытаўшы слова «Lithuania»,

назваў Беларусь Вялікім Княствам Сіліцыяніяй, мне хочацца думаць, што ягоная трохмэтровая постаць увасабляе і нашу гісторыю. Магчыма, гэта тое знаёмае пачуццё прыжывалы, калі даведзенае да ладу чужое вельмі хутка становіцца сваім, блізкім, бо сапраўднае сваё – занядбанае. Зь іншага боку, хіба амэрыканцы на этапах гісторыі ўяўлялі свой шлях так ясна, як гэта бачыцца далечыні сёння? Дык, можа, і ў нашай смуге зашыфраванае нейкае будучае прасвятленьне?

На жаль, гэта толькі допуск. Розніца паміж намі сёння і імі 200 гадоў назад большая, чым падабенства. У Амэрыцы тады сабраліся мужныя й валявыя людзі, бо іншымі й не маглі быць першыя эмігранты. Яны сабраліся і сталі вырашаць, якую ім збудаваць краіну. 200 гадоў таму на іх ня ціснуў цяжар застарэлых праблем. І адно, чаго яны імкнуліся пазьбегнуць з эўрапейскіх стандартаў – гэта тыраніі. Вось чаму Вашынгтон ня стаў каралём, а стаў першым прэзыдэнтам. Валявыя людзі прыдумалі такую сыстэму, якая дазволіла іхнай канстытуцыі праз 200 гадоў стаць самай старой у свеце.

* * *

Цыкляпічныя помнікі Джэфэрсану і Лінкальну – гэта выключэньне. Амэрыканцы звычайна ставяць сваіх бронзавых герояў у натуральны чалавечы памер. Духу імперскасьці я ў Вашынгтоне не адчуў нідзе, хоць і гатовы згадзіцца з выказваньнем, што гэты горад валадарыць у

сьвеце. Праўда, на кожнае сьцьверджаньне тут існуе мноства контраргумэнтаў, а побач з сусьветным панаваньнем стала прысутнічае і комплекс віны.

У гэтым сэнсе цікава было разглядаць мэмарыял салдатам в'єтнамскай вайны. Вайну, якую тут называюць непатрэбнай, Амэрыка вяла з 1959 да 1975 году. Нехта за гэты час пасьпеў нарадзіцца і скончыць школу. ЗША страцілі ў В'єтнаме 158 тысяч салдат. Іх імёны выбітыя на чорнай мармуровай сьцяне. Побач – тры бронзавыя ваякі пасля цяжкага бою. Скульптурная група – у чалавечы рост. На тварах – разгубленасьць, страх, ярасць. Геройства няма. Я праходжу сярод тысяч людзей, якія аглядаюць мэмарыял, і думаю пра аўганскую вайну. Ідэолягі ў Беларусі сутыкнуліся зь няпростай праблемай: што мусяць увасабляць помнікі палеглым салдатам-аўганцам. Так ці інакш, ідэолягі шукалі, імкнуліся выснаваць сэнс той вайны, у якой ніякага сэнсу не было. Урэшце ў цэнтры Менску паставілі праваслаўную капліцу і анёла. Вельмі спрэчнае рашэньне, як, зрэшты, і любое іншае ў гэтай справе. Амэрыканцы, перад якімі стаяла падобная задача, пазьбеглі прывязкі да рэлігіі, хоць мелі на тое болей падставаў. У іх усё ж гінулі вернікі, а не камсамольцы. Але галоўнае, чаго пазьбеглі амэрыканцы – гэта гераізацыі сваіх салдатаў. Сваякі і сябры прыходзяць сюды ўшаноўваць памяць блізкіх, якіх урад выкарыстаў у якасьці гарматнага мяса. Для іх гэта помнік вялікай несправядлівасьці, якая часам запаноўвае ў сьвеце. Таму тут проста ня могуць правіць службу сьвятары, сюды ня могуць прыежджаць перад загсам

маладыя, як гэта адбываецца на аналягічным мэмарыяле ў Менску.

* * *

У чым адмысловая жывучасць амэрыканскае мадэлі? Найперш, у адносінах да права. Закон тут не рэгулюе жыццё, а забяспечвае свабоду людзей. Дзеля параўнаньня дастаткова зірнуць на правы прэзыдэнта і прэсы.

У адрозьненьне ад кіраўніка РБ, Клінтан мае фактычна толькі адну магчымасьць рэальна ўмешвацца ў палітыку — гэта накласьці вэта на рашэньне Кангрэсу. Усё астатняе робіць Кангрэс. А што ж прэзыдэнт? Ён цэлымі днямі «сядзіць на тэлефоне» і ўгаворвае кангрэсмэнаў галасаваць за патрэбны яму законапраект. Патрэбны, але не ягоны, бо сам ён права заканадаўчай ініцыятывы ня мае.

Наагул, усё жыццё ў ЗША точыцца шляхам дамоўленасьцяў і пагадненьняў. Менавіта гешэфты, а не закон, рэгулююць жыццё. Закон існуе для забесьпячэньня гешэфтаў — раўнапраўных і свабодных. Амэрыканская сыстэма нагадвае мне джазавую кампазыцыю, у якой фрагмэнты яснай мэлэдыі зараз жа вар’ююцца і разьвіваюцца ў розныя бакі, нібы імкнуцца адлюстраваць усю заблытанасьць жыцця. На канцэрце піяніста Дзіка Хаймэна ў Цэнтры імя Кенэдзі мне падумалася, што джаз — гэта ўцёкі ад банальных рашэньняў.

Што да прэсы, дык у Амэрыцы няма ніводнага дзяржаўнага выданьня, радыё або тэлеканалу. Голас

Амэрыкі і Радзьё Свабода – дзяржаўныя, але іх забаронена трансляваць на тэрыторыю ЗША. Адзіны нарматыўны акт аб прэсе – гэта прыняты ў 1934-м годзе закон, які забараняе цэнзуру з боку ўладаў. І гэта таксама своеасаблівае, не такое, як у нас, разуменьне законаў. Законы абараняюць ня друк, а народ – ад умяшальніцтва ўладаў у сродкі масавай інфармацыі. Дарэчы, у ЗША ніколі й не было дзяржаўных выданняў. І прэзыдэнт краіны, каб выступіць у тэлевізіі, мусіць дамовіцца з тэлекампаніямі. А яны пры гэтым будуць яшчэ й круціць носам – ці скажа ён чаго цікавага, і ці спадабаецца гэта іхным гледачам.

Урад у прынцыпе ня можа чагосьці прадпісаць прэсе або закрыць выданьне. Хутчэй наадварот. Скандальная адстаўка Ніксана была ажыццёўленая фактычна двума журналістамі Washington Post. Ды і пад сёньняшнім прэзыдэнтам разгойдвае крэсла прэса. Менавіта амэрыканскія рэаліі нарадзілі сыцьверджаньне, што прэса – чацьвертая ўлада, якое часам без усялякіх падставаў ужываюць беларускія журналісты.

* * *

Я ўвесь час думаю пра тое, чаму тут, у Амэрыцы, пазаставаліся многія не апошнія людзі Беларусі, сярод якіх нямала і маіх знаёмых? Адказ, відаць, ня можа быць адзін.

Па-першае, тут няма бытавое нянавісьці, адсутнасць якой я заўважыў яшчэ ў Лёндане. Ніхто нікога ня шчэміць проста так, дзеля самазадавальненьня. І гэта галоўны плюс.

Па-другое, даходы тут на ўзроўні чалавечых жаданняў — кожны звычайны жыхар набывае дом, машыну і што там яшчэ трэба для таго, «каб дастойна сустрэць старасьць».

Па-трэцяе, тут давяраюць. У краме, у доме, паўсюль. Цана даверу нашмат большая, чым у нас. І калі ты скрадзеш, або падманеш, ганьба будзе неадэкватна (па-нашаму) вялікая. Трох гэтых пунктаў ужо дастаткова, каб наш зямляк пераканаўся, што нічога такога ў Беларусі пры ягоным жьццці ня будзе, і падаў заяву на эміграцыю. Летась 750 беларусаў выйгралі грыв-карту. Нельга нават уявіць, колькі іх прайграла — у сто разоў болей ці ў тысячу.

Фактар радзімы пакрываецца словам «Чарнобыль». Г.зн., эміграцыя для дзяцей і для здароўя ня можа падлягаць маральным сумневам. Што яшчэ? Свабода. Абсалютна незразумелае ў Беларусі слова. Па вяртаньні ў Менск мне сходу давялося прачытаць у газэце тэзу пра тое, што журналіст — гэта самая дзяржаўная прафэсія...

Ну вось, бадай, і ўсё. Усё астатняе 50/50. Зямля ў нас прыгажэйшая. Яшчэ з самалёта я глядзеў на нашыя ўзльескі і згадваў вашынгтонскі Патамак, у якім ня здолеў абмяць твар — такая брудная там вада. І людзі нашыя, падалося, у масе сваёй прыгажэйшыя. Дык чаму ўсё ж імкнуцца туды нашыя землякі і не вяртаюцца? Можа таму, што ня меў рацыі Багушэвіч — Бог дзеліць якраз роўна, і меў рацыю Караткевіч — каму найлепшая зямля і найлепшы народ, таму найгоршае ў сьвеце начальства? У нашага народу было дастаткова часу, каб пераканацца, што баянс у гэтай справе ёсьць вялікай раўнавагай існаваньня, якой нельга

парушаць, бо інакш — зноў вайна ці зноў рэвалюцыя. І таму яны галасуюць за Лукашэнку, а выбіраюць Клінтана, пішучы заявы на конкурс зялёных картак.

* * *

Што да прысутнасці Беларусі ў амэрыканскім жыцці, дык тое «замоўчваньне», якое можа часам раздражняць у Менску, тут успрымаецца зусім натуральна. Вялізная, 270-мільённая фэдэрацыя, складзеная з 50 штатаў, у кожнага зь якіх ёсьць свая канстытуцыя, жыве ў цалкам самадастатковым сьвеце. Што ім Беларусь. Беларусь? — перапытваюцца яны. Расея? Soviet Union? У кнігарнях я сустракаў тут толькі адну кнігу, дзе можна прачытаць пра нашу краіну — гэта фундамэнтальны даведнік «Расея — Украіна — Беларусь». Наш разьдзел пачынаецца на 1019-й старонцы. Герб Пагоня выяўлены побач з партрэтам першага прэзыдэнта. Тое самае ў сувэнірных крамах, якія спэцыялізуюцца на сымболіцы розных краінаў — можна знайсці значкі, гадзіннікі, папяльнічкі зь бел-чырвона-белым сьцягам, а побач — з савецкім, чырвона-зялёным. Прычым выраблена гэта ўсё ў Кітаі.

На сустрэчы з рэдактарам міжнародных навінаў CNN я спытаўся, хто ў іх фарме ўяўленьне пра Беларусь, і атрымаў адказ: маскоўскае бюро. Тое самае мне казалі і ў міжнародным адзеле Washington Post. Цікава, што падзеі ва Ўкраіне для гэтай газэты асьвятляе варшаўскае бюро.

У вашынгтонскім Newseum — адзіным у сьвеце

інтэрактыўным музэі інфармацыі — ёсьць карта сьвету, на якой усе краіны расфарбаваныя ў тры колеры, у залежнасьці ад становішча прэсы: свабодная яна, не зусім свабодная або зусім несвабодная. Тут у коле сваіх суседзяў — вольных Польшчы, Літвы, Латвіі, не зусім вольных Украіны і Расеі, — Беларусь зафарбаваная самым нядобрым колерам. Музэй належыць арганізацыі Freedom Forum, якая ўважліва сочыць за становішчам прэсы ў нашай краіне, ведае пра арышты журналістаў, дзяржаўную манаполію і барацьбу прэзыдэнта зь незалежнымі выданьнямі.

Так ці інакш, у мяне склалася ўражаньне, што Амэрыка гатовая прыняць Беларусь у сваю інфармацыйную прастору. Прынамсі БЫЛА гатовая пару гадоў таму. Але сёньня справа застопарылася. Пераходны пэрыяд. Два сьцягі, інфармацыя праз Маскву і немагчымасць штоколечы растлумачыць. Я доўга расказваю перакладчыку Білу пра наш back in USSR і пра тое, як гэта б'е па свабодзе, па культуры і эканоміцы, а ён заўважае, што ў апошнім нумары часопіса Economist для Беларусі прагназуецца эканамічны рост. Дай Бог, — кажу я і адпраўляюся на скрыжаваньне P-street і 22-й вуліцы, каб дзеля падмацаваньня свайго нацыянальнага аптымізму прачытаць на помніку словы ўкраінскага песьняра:

...коли
ми діждемося Вашингтона
з новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

этэр 20 сьнежня 1998 г.

Маўчаньне паэтаў

Гэтаму пыганьню ўжо дзесяць гадоў. І я ўрэшце наважваюся яго задаць. Чаму беларускія паэты, якія ў другой палове 1980-х, на выхадзе з камунізму, сталі ледзьве ня знакамі гэтага выхаду і нацыянальнага адраджэньня, чаму яны перасталі пісаць вершы? Адам Глёбус, Анатоль

Сыс, Ігар Бабкоў, Алег Мінкін...

Тады, у другой палове 1980-х, іхнае лідэрства ў паэзіі было бясспрэчным і зусім не выглядала на часовае. Нацыя, маладая й сьвядомая яе частка, бачыла ў іх новых багдановічаў і купалаў, як мінімум, творцаў, пакліканьне якіх не падлягае сумневу. І раптам на пачатку 1990-х яны замаўкаюць, прападаюць як паэты, ня пішуць. Чаму?

Адам Глёбус: Ня я пішу вершы, а вершы пішуцца мною. Я толькі запісваю словы, радкі, сказы. Быў час, калі гэтыя радкі й словы складаліся ў вершы. Цяпер яны складаюцца ў афарызмы, нататкі й апавяданьні. А паэзія пакінула мяне. Ды й ня толькі, зрэшты, мяне. Яе вялікасыць паэзія пакінула пакаленьне маіх аднагодкаў. Прымусіць яе вярнуцца няма ніякай магчымасьці. Адно, што застаецца, гэта быць гатовымі да яе вяртаньня. Я гатовы.

Свой апошні паэтычны зборнік «Скрыжаваньне» Адам Глёбус выдаў у 1993-м. А перастаў пісаць вершы, мабыць, яшчэ раней. У Ігара Бабкова кніжка «Solus Rex» выйшла ў 1992-м.

Ігар Бабкоў: Маўчаньне паэтаў... Уменьне маўчаць і слухаць прыходзіць з узростам. Голас, які напачатку мае шмат абэртонаў, пачынае дрыжаць, ламацца і ўрэшце зьнікае, прападае ў цішыні сьвету. Крытыкі й чытачы заўважаюць: паэт больш ня піша. Паэты ня пішуць – гэта мэханічны вынік больш глыбокай зьявы: паэты маўчаць. Але маўчаньне паэтаў – гэта не маўчаньне паэзіі. Тыя, хто мае паэтычны слых, могуць пачуць у

гэтай цішыні нават больш, чым у новых бадзёрых прамаўленьях. Раптам пачынаюць перачытвацца старыя забытыя вершы. Яны ўжо чытаюцца па-іншаму, не як літаратурная прадукцыя, частка агульнага працэсу, не як падстава нацыянальнага гонару (І ў нас ёсьць добрыя паэты!) альбо сораму (Божухна, колькі графаманаў!), яны чытаюцца проста як вершы. Маўчаньне заўсёды гоіць, і паэзія тут не выключэньне. Прыгадайце свой стан спустошанасьці, вычарпанасьці пасья даўгіх прамаўленьяў, асабліва калі гэта істотныя словы, што патанулі ў агульным шуме. Стан маўчаньня, затрымкі, устрыманьня – гэта стан ня толькі сёньняшняй паэзіі, гэта стан усёй беларускай літаратуры. Літаратура нібы заціхла перад рэчаіснасьцю, літаратура нарэшце дазволіла сабе падзеньне ўглыб. Хіба толькі голас Быкава гучыць з самых прадоньяў беларускай безнадзейнасьці. А потым у паэтаў зьяўляецца іншы голас – голас ценю.

Адзіны зборнік вершаў Сержука Сокалава-Воюша пабачыў сьвет у 1989-м. Ён называўся «Кроў на сумётах».

Сяржук Сокалаў-Воюш: Паэта ня можа не пісаць. Амаль нічога не стварыў у часе фізычнай эміграцыі Адам Міцкевіч і, зноў жа, амаль – у часе духовай эміграцыі – Анатоль Сыс. Але нястворанае на паперы ня ёсьць няствораным наагул. Яно – непрачытанае. Біяграфіі абодвух згаданых паэтаў гавораць самі за сябе.

Да гэтых біяграфіяў можна ставіцца па-рознаму, але нельга адмаўляць, што яны – Біяграфіі, у якіх для нас ёсьць цэнтар –

паэзія, і наваколлье, магчыма, не такое паэтычнае для сучаснікаў, але цалкам прымальнае для нашчадкаў.

Паэта ня можа не пісаць. Наш чалавечы слоўнік забедны на маўчаньне. Тупое, шматзначнае, немае, таямнічае – усё гэта эпітэты. А яно, маўчаньне, ніколі не бывае толькі такім. Яно, як сьнег у якутаў, які ніколі не бывае проста сьнегам. Маўчаньне можна пачуць, можна зразумець, але ня можна выказаць. Можа быць, некалі мы ці нашыя нашчадкі, зможам прачытаць маўчаньні паэтаў, і, можа быць, гэтыя маўчаньні будуць больш геніяльныя, чым пісаньні. А можа быць, іх і наагул ня трэба будзе чытаць. Прыходзіш у краму і набываеш касэтку, якая называецца «Маўчаньне Адама Глёбуса», і слухаеш. Але пакуль што гэта тэма для фантастаў. Паэт ня можа не пісаць. Не пісаць – гэта тое самае, што ня думаць. У мяне таксама бываюць пэрыяды непісаньня, але гэта хутчэй сон стомленай музы, чымся ейная адсутнасць. Заснулае натхненьне не перастае быць натхненьнем, яно сьніць цалкам паэтычныя сны. Часам прачынаецца, і ў галаве рэшыцца толькі што складзенае ў сьне. Дай сабе волі запісаць сонныя радкі, і раніцай ты зразумееш, што паэта яшчэ ня ўмёр.

Анатоль Сыс – аўтар двух паэтычных зборнікаў, якія зьявіліся ў канцы 1980-х. Анатоль Сыс: Я хадзіў, нос задраўшы: во – Сыс, такія вершы піша! Клясык жывы!.. А высьветлілася, што пакуль быў бел-чырвона-белы сыцяг, трэба было рабіць грунт для будучыні. А шмат хто разважаў гэтаксама, як я. Празывалі – і зьявіўся Лукашэнка.

Апошні зборнік Алега Мінкіна «Расколіна» выйшаў таксама амаль дзесяць гадоў назад.

Алег Мінкін: У прынцыпе, я б не сказаў, што я зусім не пісаў. А не пісаў я недзе тры гады – 1995, 96, 97. Магчыма, проста згубіў цікавасьць да сваёй уласнай друкаванай прадукцыі. Можа быць, гэта звязана з узростам. Увогуле, нецікава мне стала друкавацца. Цікавы сам акт творчасці.

Канечне, былі ў нейкія духоўныя калізіі, якія перашкаджалі мне пісаць. У 1980-я гады я належаў да тых людзей, якія фактычна распачыналі новую хвалю беларускага адраджэньня ў Беларусі. І беларуская ідэя ўяўлялася мне настальгічнай, прыгожай, паэтычнай, сумнай, сьветлай і г.д. Словам, паэтычнай. Але калі пайшлі гады гэтак званай перабудовы, калі гэтая ідэя пачала ўвасабляцца ў палітыку, я пабачыў таксама ў ейныя нэгатыўныя бакі, і як бы згубіў галоўную тэму сваёй творчасці. Усе астатнія тэмы маёй паэзіі былі трошкі другараднымі ў параўнаньні з гэтай. І натуральна, што павінен быў прайсьці нейкі час, каб я зразумеў і самога сябе і адчуў, пра што я яшчэ магу пісаць як асоба, як паэт.

Дарэчы, ідэя абароны роднае мовы ў навучаснай паэзіі, я бачу, выраджаецца. І гэта заканамерна, што яна ўжо набіла аскаміну і маладзейшыя паэты пішуць на гэтую тэму ня тое што іранічна, а фарсава. Гэтак паэзія апярэджвае жыцьцё. У нейкага бумбамлітаўца ёсьць твор – наказ Гіла Нілевіча Толіку, які пачынаецца так: Любі, Толік, мову, любі, тваю маць...

Былі таксама ў чыста эканамічнага характару перашкоды. Я пераехаў у Вільню, у Вільні тады быў дзікі капіталізм. Я ня бачыў магчымасьці зарабіць грошы на сваім прафэсіяналізме як рэдактар, як паэт, як творца, а змушаны быў карміць сям'ю,

яна ў мяне немалая – дзьве дачкі, жонка, усе беспрацоўныя.

Пачынаючы зь мінулага году я стаў рэдактарам тутэйшай беларускай газеты «Рунь», заняўся беларускім кнігавыданьнем. Таксама пачалі пісацца вершы новага пляну. Між іншым, мне вельмі лёгка пісаць, калі я пішу не ад свайго ўласнага імя, а ад тых асобаў, якіх выдумляю.

Калі казаць пра натхненьне, якое не прыходзіць, або пра патрэбу замест вершаў зарабляць грошы на пражьшчэ, – гэта ўсё можа вытлумачыць змаўканьне асобнага чалавека, які перастаў быць паэтам. Але гэтым нельга растлумачыць зьявы. Калі казаць пра тое, што ў юнацтве шмат хто піша вершы, але са сталасьцю перастае, – гэта таксама не тлумачыць зьявы, бо гутарка ідзе пра прафэсійных паэтаў, якія пераканаліся ва ўласным пакліканьні і атрымалі пацьверджаньне гэтага ад чытачоў. Ставіць пад сумнеў сапраўднасьць гэтых паэтаў таксама не выпадае, бо іхнія вершы дагэтуль чытаюцца, цытуюцца і сьпяваюцца. Апошняя яшчэ раз пацьвярджае такую зьяву, як паэзія пакаленьня. Вершы апытаных мною паэтаў сталі песьнямі Касі Камоцкай.

Кася Камоцкая: Напэўна, як сказаў Глёбус, вершы пішуцца ў маладосьці. Напэўна, яны ўжо не адчуваюць сябе такімі дастаткова маладымі. Але я лічу, што зараз зусім непэзны час, і вершаў ня піша амаль ніхто. Мне вельмі шкада, што ня піша Тацяна Сапач. Я думаю, гэта зьвязана з тым, што яна цяпер жыве ў Вільні, у Літве. Вельмі шкада, што ня піша Сус,

што ня піша Глёбус. Тэксты цяперашніх маладых ня йдуць, на жаль, ні ў якое параўнаньне з тым, што было напісана раней: і як вершы, і – адмыслова для мяне – як тэксты.

Найбольш верагодным з усіх выглумачэньняў асабіста мне ўяўляецца тое, што Алег Мінкін сказаў пра страту адраджэнскага ідэалу. Нашыя паэты кінулі пісаць вершы менавіта ў часы атрымання краінай незалежнасьці, калі над парлямэнтам залунаў бел-чырвона-белы сыяг. Ідэал палітызаваўся і зьдзейсьніўся, г. зн., прапаў. І паэты, якія высьпельвалі яго на працягу 1980-х, адчулі, што ім няма пра што пісаць. Выходзіць, яны таксама палітызаваліся. Выходзіць, палітызавалася самая энэргія, якой яны напаўнялі свае вершы пра каханьне, пра сьмерць і пра чорную котку, якая танчыць на кухонным стале.

Так закончылася гісторыя паэтычнага пакаленьня. Аднак, ніхто зь яе ўдзельнікаў не пакідае спадзеву.

этэр 16 траўня 1999 г.

Панарская бітва (1831)

Адкрыцьцё адбылося надоечы на ўскрайку Вільні, у Панарскіх гарах. Тут на невялікіх каталіцкіх могілках ў 1991 годзе мы пахавалі віленскую пісьменьніцу-мэмуарыстку Зоську Верас, а сёньня вырашылі разам са шваграм адведаць яе магілу. Пакуль швагра разглядаў надпісы на помніках самых розных часоў, маю ўвагу прыцягнуў немалы гранітны

куб, перакулены дагары нагамі. Надпісы давялося чытаць, нахіліўшы галаву. Помнік належаў штабскапітану і ад’ютанту рэзервовага корпусу войскаў Ягору Васілевічу Сьвечыну. Абставіны ягонае гібелі ўразілі настолькі моцна, што я паклікаў швагра, і мы прачыталі разам: «Убит у подошвы сей горы в сражении 7 июня 1831 года, где русския войска разбили мятежников, понесе потерю в 364 человека». На фоне бязьлюдных, вясковых з выгляду могілак, размешчаных на высокай, густа зарослай лесам гары, інфармацыя пра пабоішча зь неверагоднымі чалавечымі стратамі выглядала атвораў у прадоньне гістарычнага часу, у космас мінуўшчыны. «А што гэта было за паўстаньне?» — спытаўся швагра. Я пачаў распавядаць, адчуваючы, наколькі мне бракуе фактаў, і як няпроста ўвязаць іх ва ўцягнуў карціну. Пасьля кожнага слова можна было ставіць пыгальнік.

Стала зразумела, што вырашальнае ў нашым нацыянальным лёсе антырасейскае паўстаньне 1831 году, у адрозьненьне ад паўстаньняў Касьцюшкі або Каліноўскага, ніякім чынам не ўпісанае ў беларускі культурны кантэкст 20 стагодзьдзя. Такія высновы звычайна робяцца балюча, калі ўявіш сабе сотні і тысячы жыцьцяў, пакладзеных тады дзеля будучыні. Асабліва калі зусім выпадкова трапляеш да помніка, на якім стаіць лічба 364. 364 акупанты. Колькі палегла паўстанцаў, ніхто ўжо не даведаецца ніколі.

Але два словы пра помнік. Расейскі гранітны куб патрапіў на каталіцкія могілкі адкульсьці з падножжа гары, дзе, відавочна, стаяў асобным мэмарыяльным знакам.

Хутчэй за ўсё, яго зацягнулі наверх дзеля якаснага матэрыялу, зь якога нехта меркаваў або мяркуе зрабіць новыя помнікі. Пакуль жа ён проста валяецца сярод магіл. Пройдзе яшчэ крыху часу, і зьнікне з твару зямлі апошнія сьведчаньне найбуйнейшай, як мы высветлім пасля, бітвы беларускіх паўстанцаў з расейскім акупацыйным войскам 1831 году.

Чаму такое магчыма ў сёньняшняй Літве, дзе зь піетэтам ставяцца да памятак мінуўшчыны? Таму, што гэтае паўстаньне не займае ў этнічнай літоўскай гісторыі якога-кольвек заўважнага месца. Палякам помнік не патрэбны, бо гэта помнік ворага. Мясцовыя расейцы ўшаноўваюць свае мэмарыялы, зьвязаныя з гонарам, а не з пакаяньнем. Беларусы толькі часам выпадкова натыкаюцца на памяткі свае гісторыі ў гэтых мясцінах, як мы са шваграм. І тады зьяўляецца падстава ўзгадаць — што гэта было за паўстаньне, і ўва што яно абышлося нашай культуры.

Сяргей Харэўскі:

Вайна 1831 году дзеліць гісторыю нашае культуры на «да» і «пасля». «Да» існавалі ўнівэрсытэт, кляштары, магнацкія рэзыдэнцыі, пры якіх былі калегіюмы, школы, бібліятэкі, тэатры, музэі, шпіталі... «Пасля» ўсяго гэтага ня стала. Засталася дата — 1831 год, і пытаньні. Першае зь іх — як называць тую вайну?

У Польшчы яе называюць Лістанадаўскім паўстаньнем, маючы на ўвазе лістпад 1830 году. У Беларусі яна пачалася толькі ў сакавіку 1831-га, а скончылася ў 1833-м. Палякі змагаліся

за сваю канстытуцыю і дзяржаўнасць. Яны мелі аўтаномію, сьім і нават войска... Беларусы ня мелі нічога і змагаліся «за нашу і вашу свабоду»... Стары расейскі слоўнік Бракгаўза спасылаецца на кнігу нейкага Пузырэўскага «Польская вайна 1831»... Гэтак яна і ўвайшла ў эўрапейскую гісторыю. Чужая вайна... Але кроў была наша. Атрымалася, што беларусы падарылі тую вайну палякам, якія пасьпелі эміграваць, французам, супраць якіх Расея не адправіла тады войскі, Каўказу, зь якога тыя войскі таксама былі адцягнутыя ў наш край. Беларусы сталі героямі... Безь перамогі, бяз славы, без імёнаў.

Паспрабуем усё ж пэрсаніфікаваць вайну 1831 году. Сёння б тых змагароў назвалі інтэлігентамі. Прафэсар Яўхім Лялевель, філэляг і гісторык, колішні загадчык катэдры ў Віленскім унівэрсытэце, стаў ідэйным правадыром для паўстанцаўкай моладзі. Уся культурная эліта Беларусі спрычынілася да вайны. Адна яе рыхтавалі і былі сасланыя крыху раней, другія ў эміграцыі зьбіралі апошнія сілы і апошнія грошы, трэція біліся са зброяй у руках... Кампазытары Агінскі і Абрамовіч, вучоныя Балінскі і Дамейка, літаратары Ходзька і Гарэцкі, мастакі Сухадольскі і Дмахоўскі, ды шмат, шмат іншых... Хто стаў героем? Паэтка і зьбіральніца беларускага фальклёру, дваццаціпяцігадовая графіня Эмілія Плятэр камандавала паўстанцамі. Міхал Валовіч, малады філэзаф і эканаміст, студэнт Лялелева, браў у вайне чынны ўдзел, эміграваў у Парыж, тэрэтычна абгрунтаваў адмену прыгону і стварэньне Беларуска-Літоўскай рэспублікі. У сакавіку 1833 году вярнуўся нелегальна ў Беларусь. Вёў агітацыю на Слонішчыне і Навагарадчыне,

стварыў партызанскі сялянскі атрад. Напрыканцы траўня атрад разьбілі. Гэта быў апошні, трагічны акорд вайны. Валовіч ва ўзросьце 27 гадоў быў павешаны. Дзьве згаслыя зоркі – дзяўчына й хлапец...

Дзе ж слава? Адам Міцкевіч прысьвяціў падзеям тае вайны сваю паэму «Дзяды». Магутным творам, звязаным з вайною, стаў палянэз «Разьвітаньне з Радзімаю» Агінскага, напісаны ў 1831 годзе. Сусьветная клясыка...

Большага ў беларускай культуры пра тыя падзеі не сказана й дасёньня. Напачатку 20 стагодзьдзя «Наша Ніва» згадала аднаго з натхняльнікаў таго вызвольнага руху, Сымона Канарскага, расстралянага ў Вільні. А зусім нядаўна скульптар Павал Лук стварыў невялікі барэльеф у гонар Эміліі Плятэр. Колькі словаў у кнігах Мальдзіса, Александровіча, Тарасава...

Вось, бадай, і ўсё.

Чаму? Па-першае, усё ж польская традыцыя, узьнятая на шчыт «Вялікай эміграцыяй», аказалася вызначальнаю. Гэта было на руку й расейцам, якія разьдзімалі «польскую ідэю», пераконваючы тым самым беларусаў у тым, што іхняя гісторыя – зусім ня іхняя, а чужая, польская. Менавіта пасля тае вайны расейцы забаранілі нават згадваць назвы Беларусь і Літва. Падругое, за савецкім часам гэтая вайна таксама атаесамлялася са шляхецкім закатам, але выстаўлялася чужою нам ужо з сацыяльных прычынаў.

Чым стала вайна для нашай культуры? Наступствы паразы былі катастрафічныя. Тысячы людзей былі расстраляныя, павешаныя, сасланыя на катаргу. Дзясяткі тысячаў былі пазбаўлены маёмасьці і шляхецкіх правоў. У князя Яўстаха

Сапегі канфіскавалі маёнткі ў Ружанах і Дзярэчыне. Там былі велізарныя кнігазборы і ўнікальныя мастацкія калекцыі. Пры канфіскацыі толькі сьпіс карцінаў склаў 22 аркушы, а ювэлірных вырабаў з срэбра – 18...

Былі скасаваныя й выгнаныя ўсе каталіцкія кляштары. Ліквідаваная царкоўная унія. Спынена дзеянне Вялікага Статуту, зруйнаваныя многія старасьвецкія ратушы. Зачынены Віленскі ўнівэрсытэт. У мусульманай скасавалі ўсе правы, забараніўшы нават рамантаваць мячэці. Палова нашых татараў загінула ў той вайне. Даверлівых сялянаў напаткаў прыгон новых, расейскіх паноў, і рэкрутчына ў «маскалі»... Культурны й духоўны фон зьмяніўся непазнавальна менавіта пасля 1831 году. Тэакалясьныя страты нічым не замененыя дасёньня.

Такім чынам, часавы фон, на якім адбывалася Панарская бітва, стаў больш-менш праясьняцца. Што да самой бітвы, дык у спрошчаным выглядзе сытуацыя выглядала так. Паўстанцы захапілі Коўна і рушылі на Вільню, куды расейцы падцягнулі рэгулярныя войскі. І тут, пад сталіцай Вялікага Княства, яны сустрэліся. Мяркуючы па ахвярах, сеча была страшная. У найбуўнейшай бітве паўстаньня 1863–64 гадоў – пад Мілавідамі – загінула 80 паўстанцаў. У найбуўнейшай сечы апошняй чачэнскай вайны палегла 120 чалавек. Панарскае пабоішча забрала 364 жьцьці толькі з аднаго боку. Аднак спынім гэты папулярны пераказ і зьвернемся да гісторыка. На мае пытаньні адказвае Генадзь Сагановіч.

– Генадзь, з трох найбуўнейшых антырасейскіх паўстаньняў 18-19 стагодзьдзяў два замацаваліся ў

свядомасьці публікі імёнамі правадыроў – Тадэвуша Касьцюшкі і Кастуся Каліноўскага. Магчыма, дзеля гэтага пра тых паўстаньні і болей вядома, яны лягчэй затрымліваюцца ў памяці жывымі вобразамі.

Якім імем можна было б акрэсьліць у беларускай гісторыі паўстаньне 1831 году?

– Паўстаньню 1831 году *фатальна бракавала адзінага лідэра. Інсургенцы дзейнічалі па наветах аўтаномна і разрозьнена. Паўстаючы, кожны павет ствараў свой паўстанцкі камітэт, зьбіраў войска і ставіў свайго камандзера. Акцыі не былі ні скаардынаванымі, ні адначасовымі. У паўночна-заходняй Беларусі дзейнічалі аддзелы Радзішэўскага, Барткевіча, Важынскага, у Наваградзкім павеце паўстанцамі кіраваў Кашыц, у Пінскім – Пуслоўскі, на Мазырышчыне – Кяневіч, у Белавескай пушчы – Ронка ды іншыя. Агульны Часовы паўстанцкі ўрад быў утвораны толькі ў чэрвені, і Тышкевіч, які яго ачоліў, зусім не зьяўляўся лідэрам. Роля ж такіх паўстанцаў, як вядомы гісторык Міхал Балінскі, пісьменьнік Ян Ходзька, мастакі Напалеон Орда і Вінцэнт Дмахоўскі, не настолькі істотная, каб зь іх імёнамі атаесамляць увесь рух. Не надаецца тут і яркая постаць праслаўленай гераіні тых дзён Эміліі Плятэр. Думаю, паўстаньне 1831 так і застанецца ў нашай гісторыі «безыменным»...*

– Наступнае маё пытаньне – пра бітвы 1831 году, у прыватнасьці, пра тую, якую я назваў Панарскай, і пра маштабы чалавечых стратаў.

– Паколькі сілы інсургентаў заставаліся разрозьненымі, дык паўстаньне стала своеасаблівай «малой вайной» – сэрыяй